

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ. ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ І КУЛЬТУРИ

УДК 140. 122/129

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.30.4>

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ЕМПАТІЇ: КОНФЛІКТ БІОЛОГІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО ПІДХОДІВ

Олеся Панкратова

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України,

Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна

e-mail: lesyapankratova@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3461-656X

З другої половини 90-х років ХХ століття все більшого впливу починають набувати спроби натуралістичного тлумачення емпатії. Поглиблюється протистояння двох альтернативних «теорій» (Теорії Теорії та Теорії Симуляції), кожна з яких претендує на домінування у створенні Мета-Теорії свідомості (ТоМ Theory of Mind). Іноді Теорію Симуляції (ТС) також описують як «Simulation theory of empathy». Це свідчить про певний перехід від так званих класичних теорії свідомості до все більшого її тлумачення на підставі природничих наук. Зокрема наша взаємодія з іншими, а також проблема «іншої свідомості» пояснюються в світлі даних біології. Так, наприклад, вже хрестоматійна праця Алвіна Голдмана та Віторіо Галезе (Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-Reading, 1998 року) пов'язала ТС та емпатію з відкритими саме тоді «дзеркальними нейронами». Здавалося, що такий підхід уможливить розв'язання проблеми «свідомості інших», і зокрема, змісту «емпатії». Це не була якась конкретна теорія «емпатії», а перш за все ідея, що розуміння «свідомості інших» досягається шляхом певної нейрологічної реакції.

Але згодом, на перший погляд перспективне розв'язання цієї проблеми почало виглядало все менш переконливо. Що стосується емпатії, то таке на позір очевидне розв'язання залишило без уваги раціональний бік емпатії зосередившись на її емоційних проявах. Таким чином акти емпатії почали все більше інтерпретувати як спонтанно-біологічні реакції. І це не пояснювало ролі раціональної емпатії, яка починає досліджуватися все частіше. Перед нами все одно постає питання, яким чином ми маємо досліджувати емпатію? Якщо як частину природнього світу – тоді ми обмежуємо себе у дослідженні нашого розуміння іншого лише даними функціонального МРТ. Але якщо задіяти дослідження раціональних форм емпатії, то в такому разі ці дослідження будуть виглядати занадто спекулятивними (теоретичними). А цього і прагне позбавитися сучасна наука, орієнтуючись на стандарти об'єктивності за стандартами природничих наук.

У статті запропоновано аналіз аргументації Джона Серля, котрий прагне виявити слабкі місця спроб натуралізації філософії свідомості. На підставі цього аналізу спроби розглядати акти емпатії як феномени природнього світу видаються необґрунтованими і суперечливими. У статті також розглянуто варіативність у визначенні ментального, коли суто природничий підхід не в змозі замінити питомо соціально-менталістичні концепти на кшталт свободи волі або раціональності.

Ключові слова: емпатія, «свідомості інших», ментальна реальність, Theory of mind, Дж. Серл, характеристики ментального, Теорія Симуляція

Вступ. Тенденція до тотальної натуралізації з 80-х років починає подекуди ставитися під питання. Але все рівно залишається одним з головних напрямків дослідження

та спроб редукації ментального. Перераховуючи основні напрямки вирішення проблеми свідомості з огляду на природничі науки, виокремлюємо бігівіоризм у двох різновидах: методологічний та логічний. Гілберт Райл, пізній Вітгенштайн та Вілфред Селарс мислили переважно в межах другої парадигми. До слабких місць Райлового аналізу слід віднести не зовсім прояснене поняття «диспозиції», за допомогою якого не вдалося охопити все розмаїття сфери «ментального». Ще однією спробою позбутися ментального можна вважати функціоналізм, який також не виконав покладених на нього сподівань у розв'язанні *mind-body*-проблеми.

Всі ці спроби змінити наше розуміння свідомості (та всіх її об'єктів), як окремого світу, зрештою призводять до тотальної натуралізації та заперечення можливості вивчення ментальних об'єктів як таких, що існують певним чином. Однією з найрадикальніших течій такого спрямування є елімінативний матеріалізм (саме дискусії в межах цього напрямку мають безпосередній зв'язок із визначенням місця емпатії у філософських дослідженнях), представники якого стверджують, що ментальні стани, а відповідно, – і ментальна реальність, взагалі не існують. Психологію без будь-яких теоретичних втрат, можуть замінити нейронауки. Хоча навіть піонери матеріалістичного елімінативізму, такі як Денет, дещо змінили своє ставлення з плином часу до Народної Психології. Теорія Симуляції створюється у дискусії з Теорією Теорії, яка має свою основу закріплену у Теорії Теорію.

Що ми розуміємо під онтологічним статусом? Йдеться про відповідь на запитання: яким чином існує певна річ або певне явище? Тобто, це питання про спосіб існування, про базові онтологічні структури.

Праця Джона Серля «Відкриваючи свідомість знову» – один з визначних творів, що прагнуть продемонструвати нам колізії, закладені у приматі натуралістичного розуміння для філософії.

У цій статті я звертаю увагу на такі питання:

- 1) Чи потрібно визначати приналежність емпатії до фізичного світу, для її всебічного дослідження?
- 2) Чи зміниться спосіб її наукового, і, як наслідок, філософського дослідження, якщо ми визначимо її онтологічний статус?
- 3) Яке місце займає емпатія у сучасних філософських побудовах?

Запропонована постановка питань, на думку Серля, помилкова. Щоб обґрунтувати власну позицію, Серл пропонує низку аргументів, які розглянемо у статті. Відтак, намагання приписати емпатії приналежність до світу означає перебувати у певній хибній настанові. Але для точнішого дослідження об'єкта нам все одно необхідно певним чином визначитися щодо суті досліджуваного.

Відповідно, запропоноване тут дослідження структурно можна представити як спробу розв'язати наступні завдання :

1. Розглянути емпатію, як поняття фізичної (біологічної) реальності. В такому контексті «емпатія» постає альтернативною назвою Імітаційної Теорії (або Теорії Симуляції).
2. Реконструювати логіку аргументації Дж. Серля з метою нового переформулювання концепції свідомості та її онтологічного й епістемологічного статусів.
3. Зробити спробу визначення онтологічного й епістемологічного статусів емпатії на основі проведеного дослідження.
4. Виявити низку методологічних парадоксів, які виникають у процесі розв'язання проблеми свідомості й обґрунтування її онтологічного статусу.

Створення Теорії Симуляції. У сучасній когнітивістиці існує кілька тенденцій розуміння ментального (стосується відомої *mind-body* проблеми). Власне ідеї та заперечення щодо розуміння цих категорій не нові. У 1956 році вони втілюються в праці «Іс

consciousness a brain processes?» авторства Уліна Томаса Плейса [9]. Виходячи з настанов сучасного Плейсові бігевіоризму, автор стверджує, що не існує жодних логічних підстав припускати, що свідомість є чимось іншим ніж нейрофізіологічна діяльність. Плейс був одним із тих дослідників, що почали говорити про теорію ідентичності. Матеріалісти Плейсового штибу стверджували тотожність ментального і фізичного. Зазначену теорію можна вважати першим кроком нового етапу натуралізації щодо розуміння свідомості. Перші матеріалісти, подібно до Плейса, прагнули взагалі відкинути існування будь-якого нередукованого ментального феномена. На той період це були лише гіпотези, які вимагали подальшого розвитку науки для їхнього спростування або підтвердження. З 90-х років все активніше дослідження МРТ починають застосовуватися в обґрунтуванні залежності роботи нашої свідомості від фізіологічних процесів у мозку. У цьому ракурсі неможливо оминати визначне відкриття Джакомо Ріццолатті, Вітторіо Галлезе і Леонардо Фогассі. Саме на основі цього відкриття було створено багато праць та висунуто гіпотез, які раніше не було можливості підтвердити. Це, звісно, відкриття дзеркальних нейронів. Теорія Симуляції – це сукупність напрацювань аналітичної філософії та розвитку нейронаук. Будь-які теорії – це проба і заперечення, а остаточні теорії – це поєднання елементів всіх спроб філософування другої половини ХХ ст.

Праця Роберта Гордона «Folk psychology as simulation» (1986) вважається однією з засадничих для розвитку Теорії Симуляції як окремого напрямку досліджень. Ця робота стосується питання «передбачення» власних дій та дій інших. Гордон згадує герменевтичну традицію, зокрема Колігвуда (1946), у зв'язку з його ідеєю історичної реконструкції, як «емпатичного розуміння» – ідеєю про «ставити себе на місце іншого», хоча вона ще не містить питання про «передбачення» [5].

Тяжіння до натуралістичних тлумачень і прагнення розробити реальні наукові пояснення в рамках позбавленого зайвих «ускладнень» емпіричного фундаменталізму в його різноманітних версіях, спонукало до висунення ідеї, що людині взагалі притаманно створювати теорії у цілком природній спосіб. Тобто йдеться про спробу натуралістичного обґрунтування утворення теорій як таких. Акцент на дослідженні буденної мови також справив належний вплив у переході від ідей про народну психологію до створення теорії яка наполягає на існуванні здатності людини приписувати психічні (ментальні) стани іншим людям. З 1980-х років відбуваються зміни, які знаменують собою дебати, що мають своє продовження і сьогодні. Виникає термін *theory of mind*¹, що має декілька значень. Перше значення має широку сферу вжитку, де цей термін позначає широкий спектр станів і явищ психічного (зокрема психічних станів інших людей). Друге значення терміна – стосується більш вузької сфери дитячої психології. Тут цей термін позначає здатність розуміти інших, яка набувається у процесі розвитку дитини від 1 до 5 років. Ще один термін, який варто зафіксувати, *Theory of mind debate* – дискусія у філософії свідомості, де визначається пріоритетність Теорії Теорії або ТС у створенні Мета-Теорії Свідомості.

Мета-Теорія Свідомості може мати своєю основою як Теорію Теорії (далі скорочено – ТТ), так і Теорію Симуляції. ТС ґрунтується на власному моделюванні вірувань, бажань та емоцій (*self-simulating their beliefs, desires, or emotions*). Така симуляція має досить таки природне підґрунтя. Прихильники такого погляду наполягають, що на відміну від ТТ, ТС має значно більше біологічних засновків. Саме у цій позиції відбувається повернення до теми емпатії як біологічного поняття. З погляду ТС, нам не потрібна теорія або Народна Психологія, оскільки ми маємо наш власний розум (свідомість) (*own*

¹ Українського зафіксованого перекладу цього терміну на даний момент не існує (іноді можна зустріти Теорія Розуму). Виходячи зі значення, яке стосується мета теорії пропонуємо перекладати: Мета-Теорія Свідомості.

mind), щоб використовувати його як модель для реконструкції свідомості іншого (the other's mind). Емпатія набуває свого нового нейрологічного виміру. Від свого початкового формулювання ці теорії (ТТ і ТС) починають наближатися одна до одної, вони зазнають поступової трансформації та перетворюються на низку гібридних теорій, що поєднують ТТ і ТС. Теоретики-Теорії в основному розходяться у питанні про те, чи є дана теорія вродженою і модульною (Карутерс, Барон-Коен), чи вона засвоєна таким же чином, як і звичайні наукові теорії (Гопнік, Велман). Тоді як прихильники Теорії Симуляції стверджують, що симуляція, про яку йде мова, передбачає роботу свідомої уяви і деліберативного висновування (Голдман). Інші дослідники наполягають на тому, що симуляція, хоча й явна, має невисновувану (noninferential) природу (Гордон). Нарешті, є й такі, хто стверджує, що симуляція, і не явна, і свідомо, є суб-персональною (sub-personal) (Галезе) [2, с. 172-175].

Можна навести багато прикладів щодо відмінностей між цими двома підходами, проте все це мало чим допоможе в розумінні суті розходження між цими теоріями. ТТ додає вимір від третьої особи до нашої власної свідомості, і це все особливим чином містить ознаки теорії (поняття, закономірності узагальнення, елементи нормативності) у розумінні себе, своєї поведінки та розумінні інших. ТС цього всього не просто не потребує, а, навпаки, наголошує на важливості імітацій, які містять радше емоційно-почуттєву складову. ТТ залучає інтелектуальну роботу, свідомість іншого розуміється за мотивами і переконаннями. ТТ орієнтується на такі поняття, як *mentalizing* (mind-reading). Одна з версій ТС наголошує, що, на відміну від ТТ, ТС прагне залучати нейропсихологічні дослідження, щоб покладатися на них. Для цього достатньо визнати, що інших ми відчуваємо завдяки вродженій здатності повторювати (імітувати) їхні реакції.

Важливо зазначити, що пошуки заміни «міркування за аналогією» призвели до виникнення ТТ, яка у свою чергу спричинила появу ТС. Теорія Симуляції – це, власне, і є «міркування за аналогією» тільки на нейробіологічних засадах. Явище емпатії у такому разі може бути прикладом, який спроможний як заперечити «міркування за аналогією» (якщо брати до уваги її раціональний вимір), так і підтвердити його (якщо розглядати її у перспективі моделювання (симуляції)).

Однією з визначних у розвитку та поширенні ТС є постать Алвіна Голдмана з його працею «*Simulating Minds The Philosophy, Psychology, and Neuroscience of Mindreading*». Голдман обстоює думку, що людина як соціальна тварина має особливу характеристику, вона вміє «читати» думки інших. Його думка ґрунтується на достатньо буденному розумінні, яке важко заперечити – люди приписують собі та іншим безліч ментальних станів (бажання, страждання, гнів тощо). Саме ж «читання» думок (*mindreading*) або менталізація (*mentalizing*) – це активність вищого порядку. Вона стосується концептуалізації інших та себе самих [4, с. 3]. Згідно з цим поглядом «менталізація» постає як один з можливих коренів існування свідомості в її сучасному тлумаченні.

Особливість теорії Голдмана полягає у тому, що вона однозначно покладається на регулярність, яка називається «симуляцією». За Голдманом, наше розуміння свідомості інших ґрунтується на інтроспективному доступі людини до власного розуму; здатність до самоприписування (*self-ascription*) переважає здатності тлумачити інших (*other-ascription*).

Це радикально відмінна думка від тієї, з якої починається Теорія-Теорії. Згадуючи «Міф Джонса» Селарса, розуміння себе – це другий етап, який відбувається після нашого розуміння дій інших.

З часом, коли з'являються прихильники гібридних теорій, які поєднують ТТ і СТ, і припускають, що Народна Психологія не надає відчуття того, що відбувається з іншою людиною, а надає деякі загальні правила щодо того, як люди думають і поведуться

в певних ситуаціях, і це те, що симулятор може використовувати, щоб генерувати уявні психічні стани, необхідні для процесу моделювання. На противагу цьому, Голдман звертається до субособистісних процесів дзеркального резонансу, хоча потім він стикається з проблемою, як перетворити ці процеси в концептуальне розуміння пропозиційних настанов [2, с. 172-175].

Так емпатія з теоретичного поняття виходить на рівень нейробиологічної основи соціальності людини.

Варто згадати, що у 2006 році вийшла праця Карстена Штюбера «Превідкриваючи Емпатію» (Rediscovering empathy). З погляду історії філософії ця праця важлива, оскільки проблематика емпатії не часто мала систематичний огляд, без якого, власне, не можливо проводити ґрунтовне дослідження. Позиція Штюбера досить радикальна, проте потребує подальшого обґрунтування. Адам Мортон у своєму відгуку на «Превідкриваючи Емпатію», зазначає, що помилка Штюбера у тому, що він надто широко використовує поняття «емпатія» і позначає майже всі доробки розробників ТС як праці з опису емпатії. Щодо дебатів між ТТ і ТС автор пише, що хоча останні дані щодо дзеркальних нейронів є аргументом на користь ТС, це все одно не дає достатніх підстав для вирішення проблеми [7].

Навряд, чи дебати спроможні надати остаточну перевагу одному типу пояснень над іншим. Вони створюють лише необхідне тло для дотримання збалансованого підходу і дають можливість підтримувати дискусію у дослідженні свідомості, не вдаючись до крайнощів.

«Відкриваючи свідомість знову» за Джоном Серлем. Джон Серл пропонує оригінальне тлумачення онтологічного й епістемологічного статусу свідомості. Він робить декілька важливих зауваг та розрізняє між онтологією, епістемологією та каузальністю. Ця відмінність стосується відповідей на питання: «що це?» (онтологія), «як ми дізнаємося про це?» (епістемологія), «що воно робить?» (каузальність) [11, с. 18].

Критику радикальних форм матеріалізму Серл представляє у тезах натуралістичного світосприйняття та їхнього заперечення. Для Серля mind-body-проблеми не існує. Якщо для XVII століття виключення свідомості зі світу природи дозволило вченим сконцентруватися на тих явищах, які можна було виміряти, які є об'єктивними і не інтенційними, то для XX і XXI століть це вже не є релевантним. Помилка полягає у тому, що виключення свідомості ґрунтувалося на хибному засновку. Цей засновок – «свідомість не є частиною світу природи». Свідомим ментальним станам та процесам властива риса, якою не володіють інші природні феномени, а саме – суб'єктивність. Дана риса робить свідомість непідвладною загальним методам біологічного та психологічного дослідження. «Сенс, в якому я використовую термін «суб'єктивний», вказує радше на онтологічну категорію, а не на епістемічну форму» [11, с. 94].

Серл критично налаштований до бігевіоризму та академічної психології середини минулого століття. На його думку, їхні спроби позбавитися суб'єктивності суттєво призупинили розвиток досліджень свідомості. Дослідники, які перебували на позиції бігевіоризму, не могли визнати, що «онтологія ментального є нередукованою онтологією від першої особи» [11, с. 95].

Серл підтримує ідею повернення суб'єктивності, але не в старому її значенні. Так, наприклад, він критикує ідею «привілейованого доступу» чи інтроспекцію, оскільки обидва підходи передбачають доступ від третьої особи, тобто того, хто описує. А суб'єктивність саме і є тим, що ми не описуємо, як прийнято з «наукової» точки зору. Серл погоджується, що свідомість дійсно є біологічним процесом мозку, але ці ментальні процеси є нередуковано суб'єктивними.

Для того, щоб детальніше зрозуміти, яким чином Серл надає нам можливості для розв'язання проблеми онтологічного статусу свідомості і, тим самим, розв'язанням mind-body-проблеми, звернемося спочатку до поняття редукції, а також до того, у який спосіб здійснювали редукцію у досліджуваних нами сферах філософи минулого століття. Тут головне місце посідає *онтологічна редукція*. Приклад Серля – об'єкти певних типів містяться у об'єктах інших типів (всі матеріальні об'єкти – це сукупність молекул). *Теоретична редукція* – закони однієї теорії зводяться до законів іншої. *Логічна редукція* (найчастіше застосовувалася у філософії) – якщо слова або речення вказують на один тип сутностей, вони редукуються до цього типу сутностей. Каузальна редукція (саме цей тип редукції застосовується до дихотомії свідомість-мозок) – ментальні якості каузально обгрунтовані нейробиологічними процесами [11, с.113-116].

За кожним з цих типів редукції, окрім першої, може відбуватися головна – онтологічна редукція. Тобто перший рівень редукції (логічний, каузальний або теоретичний) це лише підґрунтя для онтологічної. Частково завданням редукції було виокремлення суб'єктивного сприйняття та вилучення його з реальних феноменів. У цьому, за Серлем, і міститься помилка, оскільки нас цікавлять саме суб'єктивні відчуття.

Щодо розв'язання проблеми свідомості інших, помилково буде розв'язувати її лише шляхом спостереження поведінки, начебто таким чином ми мали би об'єктивність, але ж ми не отримуємо доступу до суб'єктивності іншого, та навіть у нас не має доступу до своєї суб'єктивності. Реальна онтологія ментальних станів – є онтологіє від першої особи.

Яким чином Серл розв'язує питання онтологічного та епістемологічного статусу свідомості? Відповідь може бути такою: необхідно повернути в теорію свідомості онтологічний статус «від першої особи». Іншими словами, в теорію свідомості важливо включити теорію суб'єктивності, що розуміється в онтологічний спосіб. Адже відповіді на питання про природу свідомості та її структуру слід шукати передусім у сфері онтології першої особи.

Серл робить спробу повернення до свідомості «як вона є», але не може уникнути апорій, які виникають за цією спробою. Апорії або парадокси полягають у тому, що Серл пропонує застосовувати не біологічну методологію до біологічного феномену свідомості. Виникає методологічний конфлікт: чи можливо досліджувати біологічне філософським способом? А якщо не філософським – тоді яким?

Онтологічний статус «емпатії». З огляду на вже зроблені зауваги щодо ТС та настанови від Серля, спробуємо відповісти на питання про онтологічний статус емпатії. Для відповіді на питання поставлені на початку статті щодо онтологічного статусу емпатії, маємо описати основні властивості ментального. Для початку визначимо найзагальніші моменти. Перша характеристика: ментальне – не фізичне, не підлягає законам фізики. Друга, яка корелюється з першою характеристикою: ментальне – не просторове. Третя: непомилність – оскільки ми не можемо помилятися у власних відчуттях. Четверта: інтенційність – найтрадиційніша та іноді одна-єдина властивість ментального. Це найзагальніші характеристики, які можуть бути оскаржені з різних позицій, окрім того, вони найчастіше дискутувалися. Дані характеристики нас не задовольняють. Ми потребуємо більш специфічних характеристик, які дозволять розглянути емпатію як частину ментального світу.

У цій перспективі розглянемо властивості ментальних станів, які пропонує Ян Равенскрофт (Ian Ravenscroft) на початку своєї книги «Філософія свідомості. Вступ для початківців» (Philosophy of Mind. A Beginner's Guide) [10, с. 2-3].

1. Деякі ментальні стани спричинені станами світу.
2. Деякі ментальні стани спричинені діями.

3. Деякі ментальні стани спричинені іншими ментальними станами (причиновий зв'язок між деякими ментальними станами може бути **логічним або доказовим (очевидним)**). Або можна сказати по-іншому: ваш мисленевий процес **раціональний**).

4. Деякі ментальні стани є усвідомленими, вони мають суб'єктивні «відчуття/feel» або «якість/quality». Тобто досвід кожної окремої особи відрізняється.

5. Деякі ментальні стани «про речі у світі». Тобто, речі світу уявляється (*represent*уются/*represent*) певним чином. Автор зазначає, що деякі представники філософії назвуть це – *змістом* (content).

6. Деякі типи ментальних станів систематично корелюються (співвідносяться) з головними (основними) типами станів мозку. З розвитком нейронаук така кореляція стала беззаперечна.

Акцент у даному переліку на тому, «що спричинює?» ментальний стан. Це важливі критерії у визначенні саме нейрологічного статусу. На даному етапі зупинимося на цьому списку характеристик і перейдемо до наступного.

Важливим додатком до цих характеристик буде звернення до іншої статті, де йдеться про декілька інших характеристик ментального. Як вже було зазначено у минулому розділі, Серл повертає нас у сферу саме філософських досліджень, критикуючи спроби натуралізації філософії.

Туомас Перну (Tuomas K. Pernu) у статті «П'ять ознак ментального» (The Five Marks of The Mental), називає, як зазначено у назві, п'ять ознак ментальної реальності: інтенційність, свідомість (усвідомлення), свободу волі, телеологію та нормативність. Перші дві згадуються в усіх переліках головних характеристик ментального, тому ми не будемо на них зупинятися.

На перший погляд у питанні про визначення рис ментального можна не звертатися до проблеми свободи волі. Але варто погодитися з автором статті у тому, що по-перше, свобода волі – це щось дійсно дуже інтуїтивно зрозуміле, що проста людина одразу змогла б приписати свідомості; по-друге, майже всі емпіричні дослідження, які приймає філософія свідомості, стверджують, що проблема свободи волі – вирішена; по-третє, свобода волі створює досить очевидне протиставлення між ментальним та фізичним [8, с. 7].

Ми продовжуємо жити в світі де зі свободою волі рахуються майже у кожному з аспектів нашого життя. Ба більше, на неї продовжують покладати «великі сподівання». У нас продовжують працювати суди, ми продовжуємо засуджувати дії окремих осіб. Це все ми робимо з прийняття того фактору, що люди вчиняють певним чином, але можуть вчинити інакше. Вся соціальна система побудована таким чином, що навіть коли у філософії свідомості стається переворот – і наше розуміння існування ментального існування свободи волі заперчується – це одразу не змінює соціальних практик, якими послуговується суспільство. І наука, навіть, якщо не визнає ментальний світ, продовжує визнавати світ соціальний, який потрібно досліджувати за його власними законами. Відмінними від фізичних.

Ще однією характеристикою, визначеною Перну, є телеологія. І дійсно, цілепокладання – це не те саме, що інтенційність. Це вже відсилання до раціональності. Автор статті пропонує звернутися до історії, щоб окреслити момент коли телеологія зникає, як визначна риса для опису ментальних станів. Народна Психологія зазвичай вживає саме телеологічні поняття. Ми діємо так, як діємо, саме тому що ставимо конкретні цілі перед собою [8, с. 11].

Згадаємо Райла, який задає два питання, які визначили розвиток філософії, – це питання *що? і як?* І говорить – на питання *що?* відповіді ми не зможемо. Залишається один шлях – це відповідати на питання *як?* Але таким чином ми забуваємо питання – *навіщо?*

Якщо у свідомості телеологічна структура, а свідомість частина природного світу – тоді природньому світу притаманна телеологічність. Або свідомість не частина природи, або демонструє деякі неприродні властивості.

Ще одна характеристика це – нормативність [8, с. 12-13]. Напруга між нормативністю і фізичним виникає з ще більшої напруги між нормативним та фактичним, від удаваної неможливості виведення норм із суто фактичних посилок. Фізичним способом опису світу є лише один фактичний спосіб опису світу. Зв'язок нормативності з ментальним значно складніший. По-перше, у взаємодіях людей завжди присутня нормативність. Мова та її використання є прикладом нашої нормативної практики. Раціональна поведінка – це також приклад нормативності (у певній культурі ми всі намагаємося поводитися раціонально).

Ця характеристика повертає нас до Теорії Теорії, яка як теоретичний концепт потребує нормативності.

Перша класифікація до якої ми звертаємося (Равесфорт) є достатньо сучасною і містить у собі саме науково-природничий опис того, під які критерії має підпадати ментальний акт, аби ми його таким вважали. Емпатія, до речі, також підпадає під ці критерії в повному обсязі. Критерії є формальними, вони не потребують визначення змісту актів.

Відтак, виникає питання – а чи достатньо цього, аби до кінця визначити та зрозуміти, з якими саме феноменами ми маємо справу?

Тому ми робимо наступний крок і залучаємо другу класифікацію (Перну). Цей автор додає три критерії ментального, які не є новими, ми зустрічаємо їх у описах ментальної реальності упродовж трьох попередніх століть. Але з сучасної позиції їх вилучити з опису ментально явища.

Не долучаючи до опису ментальних феноменів критерії абстрактних категорій, чи позбавляємо ми себе додаткових можливостей дослідження?

Відтак, можемо визначити «емпатію» як особливий різновид множини ментальних актів. «Емпатія» – це мінливий термін.

На що передусім варто звернути увагу під час класифікації ментальних станів, зокрема, емпатії. Перш за все ми не можемо уникати спроби фізіологічного пояснення емпатії і надалі будемо стикатися зі спробами біологізувати ментальні стани – що є цілком правомірним. Так само не можемо уникнути філософських узагальнень.

Значна частина нашої статті присвячена визначенню саме онтологічного статусу. Епістемологічний залежить від нього, і може бути визначений другим порядком.

На останок пропонуємо розглянути кілька тез щодо природи емпатії, запропонованих не нейробіологами і психологами, а, власне, філософами. Це свідчить про новий етап зацікавленості щодо цього явища у філософії.

На думку дослідниці Фредеріки Мадони «читання» думок (mind reading) або менталізація (mentalizing) є найбільш суперечливим аспектом феномену емпатії. З епістемологічної точки зору, підходити до «проблеми свідомості», означає перш за все поставити перед собою кілька головних питань:

1. Що це за здатність, можливо, не суто людська, яка дозволяє людині пізнавати себе (по-перше), і встановлювати зв'язок з іншими, (по-друге);
2. Припущення про розуміння намірів (intentions), бажань та думок «інших свідомостей» (of other minds);
3. Не нехтувати, нарешті, здатністю кожного «Я» пізнавати одне одного через безперервний майєвтичний процес пошуку між «Я» і «Я» інших [6].

У даному контексті варто згадати Тіемо Бресера, німецького феноменолога, у 2020 році вийшла його стаття щодо розрізнення трьох понять: Емпатія, Симпатія та Співчуття (у англійському варіанті Sympathy, Empathy and Compassion). На думку

автора, емпатія не обов'язково має емоційну складову. І оскільки свідомість може виражати себе по-різному, то переживання емпатії також має багато вимірів – від тілесного й афективного до когнітивного [1].

Наведені тези підтверджують важливість дослідження саме когнітивного виміру емпатії, який може не стосуватися виміру емоційного, але таке дослідження потребує додаткових інструментів.

Висновки. Щодо онтологічного та епістемологічного статусів емпатії маємо зробити декілька зауваг і узагальнень. У цій статті я спробувала представити «емпатію» як біологічну складову природи людини, як нейрофізіологічний стан мозку. У цьому випадку виходимо з того, що «емпатія», як частина ментального, є природньою. Для цього наведено аргументи, які дозволяють говорити про стани ментального і свідомість взагалі у їхньому стосунку до фізіологічних процесів.

Визначаючи емпатію як частину біологічного світу, ми редукуємо це явище до нейрофізіологічних процесів у мозку аналогічно до свідомості. Але як і у випадку зі свідомістю, така редукція не розв'язує всіх наявних проблем, – наприклад, розуміння свідомості інших. Звертаючись до концепції Дж. Серля, ми приймаємо його думку щодо можливості онтологічної редукції свідомості до процесів мозку, але не можемо цілковито з ним погодитися, оскільки підтримуємо його ж настанову про те, що потрібно «знову відкривати соціальний характер свідомості».

Отже, не можливо оминати парадокси, до яких потрапляє Серл, коли робить спробу повернути суб'єктивність свідомості і таким чином потрапляє у методологічну пастку. Адже досліджувати біологічні феномени методами філософії, або навпаки, – це створювати методологічну суперечність. Подібну суперечність можемо спостерігати у філософській антропології, коли людину – частину природи – досліджуємо не природничими методами.

Така колізія потребує створення нової методології, оскільки за предмет дослідження змагаються різні наукові галузі. Маємо інтегрувати філософську методологію і природничу у певному синтезі. Пошук нової методології урухомлюється зокрема через виявлення парадоксів. Окрім того, якщо звернутися до семіотичних досліджень ментальності, то зустрінемося з переконанням про подолання класичної епістемологічної парадигми (картезіанської) саме через анігіляцію взаємозаперечувальних методологій, які неминуче розгортаються у прагненні визначити єдину загальнонаукову методологію досягнення істинності знань. Натомість методологічним змаганням, семіотика пропонує адаптувати поняття «точка зору», або «погляд», які мають бути конгруентними з відповідними теоретичними міркуваннями.

На прикладі ТТ та ТС ми спостерегли колізію щодо пошуку відповіді на питання, яким найкращим способом варто досліджувати соціальний характер свідомості у єдності з її персональним характером. ТТ зберігає філософський рівень нашого *погляду* на свідомість, у той час як ТС може бути редукована до процесів мозку.

Список використаної літератури

1. Breyer T., Empathy, Sympathy, and Compassion. Thomas Szanto / Hilge Landwehr (eds.), Routledge Handbook of Phenomenology of Emotions. London/New York, 2019. Pp. 429 – 440.
2. Gallagher Sh. and Zahavi D. The Phenomenological Mind An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science
3. Gallese, V., & Goldman, A., Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-Reading. Trends in Cognitive Sciences, 2, 493-501., 1998. [http://dx.doi.org/10.1016/S1364-6613\(98\)01262-5](http://dx.doi.org/10.1016/S1364-6613(98)01262-5)
4. Goldman AI. Simulating Minds. New York: Oxford University Press, 2006
5. Gordon R. Folk psychology as simulation. Mind Lang 1986, 1:158–171.

6. Madonna F., Mentalizing: the cognitive aspect of empathy, *Journal of Advance Research in Social Science & Humanities*, 2019 p. 69-78.
7. Morton A., Rediscovering Empathy: Agency, Folk Psychology, and the Human Sciences – Karsten R. Stueber, Book reviews., *The Philosophical Quarterly*, Volume 59, Issue 237, October 2009, Pages 754–756, https://doi.org/10.1111/j.1467-9213.2009.645_7.x
8. Pernu T. K., The Five Marks of the Mental. *Front. Psychol.*, 2017 8:1084. doi: 10.3389/fpsyg.2017.01084
9. Place U. T., Is consciousness a brain process, *British Journal of Psychology*, 47:1 (1956: Feb.) p.44.
10. Ravenscroft I. *Philosophy of Mind A Beginner's Guide* – Oxford University Press Inc., New York., 2005.
11. Searle J., *The Rediscovery of Mind*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1992.
12. Stich SP, Nichols S. Folk psychology: Simulation or tacit theory? *Mind Lang* 1992, 7:35–71.
13. Stueber K. *Rediscovering empathy: agency, folk psychology, and the human sciences* / K. Stueber. – Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2006. – 276 p.

ONTOLOGICAL STATUS OF EMPATHY: THE CONFLICT OF BIOLOGICAL AND SOCIAL APPROACHES

Olesia Pankratova

H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

Tryokhsvyatitska str., 4, Kyiv, 01001, Ukraine

e-mail: lesyapankratova@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-3461-656X

From the second half of the 90s of the 20th century, attempts at a naturalistic interpretation of empathy began to gain more and more influence. The confrontation between two alternatives «theories» (Theory Theory and Simulation Theory) deepens, each of which claims to dominate in the creation of the Theory of Mind (ToM). Sometimes Simulation Theory (ST) is also described as the «Simulation theory of empathy». This indicates an inevitable transition from the so-called classical theories of mind to an ever-increasing interpretation based on natural sciences. Our interaction with others and the problem of «other minds» are interpreted in the light of biological data. For example, the textbook work of Alvin Goldman and Vittorio Gallese (*Mirror Neurons and the Simulation Theory of Mind-Reading*, 1998) tied ST and empathy with «mirror neurons» opened at that time. It seemed that such an approach would make it possible to solve the problem of «other minds» and the content of «empathy».

But later, the promising solution to this problem began to look less convincing at first glance. It was not some theory of «empathy» but the idea that understanding the «other minds» is achieved through a specific neurological reaction. As for empathy, such a seemingly obvious solution neglected the rational side of empathy, focusing on its emotional manifestations. Thus, acts of empathy began to be increasingly interpreted as spontaneous biological reactions. And it did not explain the role of rational empathy, which is starting to be explored more and more often. The question remains, how should we study empathy? If, as part of the natural world, we limit ourselves to reviewing our understanding of the other only to the data of functional MRI. But if research on rational forms of empathy is used, these studies will look too speculative (theoretical). And this is what modern science seeks to get rid of, focusing on the standards of objectivity according to the standards of the natural sciences. The article offers an analysis of John Searle's argumentation, which aims to reveal the weak points of attempts to naturalize the philosophy of consciousness. Based on this analysis, attempts to consider acts of empathy as phenomena of the natural world appear unfounded and contradictory. The article also considers the variability in the definition of mind when a purely naturalistic approach cannot replace specifically social or mental concepts such as free will or rationality.

Key words: Empathy, Mental objects, Searle, The Myth of Jones, Simulation Theory, Theory of mind, mind, consciousness